

**Kartallıoğlu, Yavuz, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin
Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar),*
Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 586 s.,
ISBN 978-975-16-2374-4**

Doğan Çolak*

Türk dili üzerine yapılmış birçok ses ve şekil bilgisi çalışması bulunmasına karşın biçimbilimsel sesbilim (morfonoloji) çalışmaları diğerleri kadar çok değildir. Türk dilinin Arap alfabesini kullandığı dönemleri kapsayan morfonolojik çalışmalar ise daha da azdır. Arap alfabesinin Türk dilinin seslerini tam olarak yansıtamamasından kaynaklanan zorluklar, araştırmacıları bu dönem üzerine morfonolojik çalışmalar yapmaktan uzak tutuyor olsa gerek. Konuyla ilgili olarak Kartallıoğlu, eserinin Sunuş bölümünde şöyle diyor: “Osmanlı Türkçesi yabancı unsurların belli dönemlerde yoğunluğu, imlanın XVI. Yüzyıldan itibaren kalıplaşması ve bundan dolayı ünlülerin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık niteliklerinin açıkça tespit edilememesi gibi sebeplerle çok az incelenmiştir. Mesela, bazı eklerin Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Eski Türkiye Türkçesindeki morfonolojik yapısı hakkında –aşağı yukarı- bir hüküm verilebilirken Osmanlı Türkçesindeki yapısı ancak tahminlerle ortaya konulabilmiştir” (s.11). Tüm bu zorluklara rağmen yazarın bu eseri kaleme almasının nedenini, XVI, XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Türkçesi ile yazılmış Arap harfli metinlerdeki bütün ekleri, karşılaştırmalı olarak bir bütün hâlinde ele alan bir eserin olmamasına bağlamaktadır (s.12). Yazar eserini oluştururken izlediği yöntemi şöyle dile getirmektedir: “...XVI. yüzyıldan 5, XVII. yüzyıldan 6 ve XVIII. yüzyıldan 5 adet olmak üzere toplam 16 harekeli el yazması seçildi. Bu Arap harfli metinlerin verileri XVI, XVII, XVII, XIX VE XX. Yüzyıllarda yazılan çeviriyazılı metinler ve Tanzimat döneminde Osmanlı Devlet’nin sınırları içerisinde yazılan gramerlerin verileriyle desteklendi. Bu araştırmada, on altı el yazması eserin yanında sürekli olarak başvurulan yirmi beş civarındaki kaynak ve bilimsel eserle, Klasik Osmanlı Türkçesindeki eklerin ses düzenleri ortaya konmaya çalışılmıştır” (s.12).

586 sayfadan oluşan eser üç bölümden meydana gelmektedir. Bu üç bölümünün öncesinde “İçindekiler”, “Sunuş”, “Kısaltmalar ve İşaretler” ve

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

“Giriş” bölümü bulunan eserin otuz sayfalık giriş kısmı, içeriği itibariyle kitabın üç bölümüne ilaveten ayrı bir bölüm niteliği taşımaktadır. Giriş kısmını dört başlıktan oluşturan yazar, ilk olarak “Klasik Osmanlı Türkçesi” başlığıyla başlayıp, Türk dili araştırmacıları tarafından yapılan Osmanlıcanın tasnifi çalışmalarına kısaca yer verilmiştir. Genel olarak Arapça ve Farsça unsurların Osmanlıcadaki durumuna göre yapılan tasnif denemelerine karşılık yazar, dış unsurlar kadar iç unsurlara da dikkat edilmesi gerektiğini belirterek, Osmanlıcanın klasik dönemini XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarla sınırlamıştır (s.18). Devamında “Arap Harfli Metinlerde Dil Ve İmla” başlığının ardından “Kaynaklar” başlığı altında eserde kullanılan kaynak metinler, dönemlerine göre tek tek tanıtılmıştır. Öncesinde kullanılan kaynakların seçimi ile bilgi veren yazar, özellikle harekeli metinleri tercih ettiğini, bunun nedenini de harekesiz Arap harfli metinler üzerinde morfonolojik bir çalışma yapmanın zor ve verimsiz olmasına bağlamaktadır (s.22). Eser seçimindeki kıstaslarından bazılarını şöyle ifade etmiştir: “Eserler seçilirken tarih bakımından da adı geçen yüzyılların geneline yayılmasına özellikle dikkat edilmiş; yani, aynı yüzyıla ait seçilen 5 eserin birbirine yakın zaman diliminde yazılanları değil, farklı zaman dilimlerinde yazılanları tercih edilmiştir. Taradığımız eserlerin bir kısmının tıpkıbasımı yapılmış, bir kısmı ise günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Aktarılan eserlerde, eserin Arap harfli metni esas alınmış; aktarma kısmı dikkate alınmamıştır. Çünkü bazı araştırmacılar, yazmalardaki ekler farklı yazılsa da bunları görmezden gelip, normalize etme yoluna gitmişlerdir. Bu da değişmeye başlayan bazı şekillerin gözden kaçırılarak, değişme zamanının tam olarak tespit edilememesi sonucunu doğurmaktadır” (s.22). Ardından açıklamalarıyla birlikte eserler dönemlerine göre tasnif edilip sıralanmıştır. Giriş kısmının son bölümünde ise “Metot” başlığı altında eserin meydana getirildiği yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Giriş kısmından sonra “Dil Uyumu” başlığıyla kitabın birinci bölümü yer almaktadır. İlk olarak dil uyumunun tanımı, Türkçedeki önemi, dil uyumu için kullanılan diğer isimler gibi konulara değinildikten sonra “Eski Türkçede Dil Uyumu” başlığı yer almaktadır. Bu bölümde Türkologların Eski Türkçedeki dil uyumu ile ilgili görüşlerine yer verilip, “...Eski Türkçeden çok önce oluşmaya başlayan dil uyumu, Eski Türkçe döneminde büyük oranda tamamlanmıştır” (s.48) denilerek sonuca bağlanmıştır. Devamında “Eski Türkiye Türkçesinde Eklerde Dil Uyumu” başlığı altında bu dönemin dil uyumu hakkında özetle şöyle denilmiştir: “Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde, eklerin büyük oranda dil uyumuna bağlı olduğu kabul edilmelidir; fakat aynı döneme ait metinlerde bu genel görüntüye uymayan, kural dışı örneklere rastlanmaktadır. Bu örnekler yanlış yazım yahut görmezlikten gelinecek sapmalar değil, Batı Türkçesinin fonetik gelişme sürecine ve ağızlar şeklinde çeşitlenmesine tanıklık eden şahitler

olarak değerlendirilmelidir. Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde kalın tabandan sonra ince, ince tabandan sonra kalın ünlülü bir ek gelebilmektedir. Bunlar, müellif/müstensih hatası olarak kabul edilmemeli; ağız özelliği olarak kabul edilmelidir. Uyumsuz yazılışların ağız özelliği olarak açıklanmaya çalışılmasının sebebi, bunların çok az görülmesidir” (s.48). Akabinde dil uyumunun Osmanlı Türkçesinde durumu izah edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde dil uyumunu tespit etmenin zor olduğu, bunun nedenin de Arap alfabesinin ünlü harfleri göstermedeki yetersizliği sebebine bağlanmaktadır. Dil uyumunda en belirleyici etkenin bazı nszler olduğuna vurgu yapılmıştır (s.48). Yine bu bölümde dikkate değer tespitlerden biri ise, günümüz Anadolu ağızlarında bulunan dil uyumuna aykırı pek çok örneğin, esasında Osmanlı Türkçesinden kalma izler olduğudur (s.49). nemli bir başka tespitte ise, Osmanlı Türkçesinde yazı dili ve konuşma dili terimlerine ek olarak okuma dili teriminden bahsedilmiştir. “Okuma dili teriminin ortaya atılmasını Viguier’nin verdiği bilgiler sağlamıştır. Viguier’in Elemens de la Langue Turque adlı eserinin 283-294. sayfalarındaki hikmetli sözler Pend-i Attar isimli Farsça bir eserin ilk bölümlerinde yer alan ve zzet Efendi tarafından edeb bir şekilde Türkçeye aktarılmış olan cmlerdir. Bunlar imlaya bağlı edeb söyleyişlerle birlikte Ali Efendi adında bir meddaha okutularak iki söyleyişle Latin harfli yazıya geirilmifitir. Yazıya Latin harfli olarak geçirilen metinlerde, aydınların ve halkın aynı metni farklı okudukları tespit edilmiştir.

Aydınların okuması: Allah’e, Hakk’e, anı, paslandıran, Tařriniñ, nazarı, rızası...

Halkın okuması: Allah’e, Hakk’a, anı, paslandıran, Tařrınıñ, nazarı, rızası...

Yukarıdaki örneklere bakıldığında, XVIII. yüzyılda “okuma dili”nde, aydınlar dil uyumunu dikkate almamaktadırlar. Halkın dilinde de alınma bazı kelimelerde dil uyumunun ihlal edildiği görülmektedir. Alınma kelimelerin Türkçedeki seslendirilmelerindeki kararsızlık, bazen dil uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır. Burada dikkat çekici bir başka nokta ise, halkın dilinde dudak uyumu tamken, aydınların dilinde bu uyum da bulunmamaktadır” (s.48-49). Eklerdeki dil uyumunun tespitinde kullanılacak işaretlerin elif, meldi elif, güzel he, kef, kaf, gayın olduğunu söyleyen yazar, bu işaretler sayesinde incelenecek eklerden elde edilen sonuçları, çeviriyazılı metinlerin verileri ile karşılaştırılacağı belirtilerek eklerin açıklamasına geçmiştir (s.50).

Kıtabın ikinci kısmını ise “Dudak Uyumu” bölümü oluşturmaktadır. Dudak uyumunun Türkçedeki gelişimiyle ilgili kısa bir açıklama yapan yazar, Osmanlı Türkçesindeki dudak uyumunun anlaşılabilmesi için Eski Türkçe ve Eski Türkiye Türkçesinde eklerde dudak uyumunun incelenmesi gerektiğini

belirtmiştir (s.95). Devamında ise yukarıdaki açıklamayla paralel olarak “Eski Türkçede Eklerde Dudak Uyumu” başlığı yer almaktadır. “...her ne kadar istisnaları bulunursa bulunsun Eski Türkçede dudak uyumunun varlığından söz edilebilir; fakat bugünkü gibi düzenli bir dudak uyumundan bahsedilemez. Uyumlu şekiller, eski Türkçe döneminden önce başlayan dudak uyumunun yine bu dönemde devam eden uzantılarıdır” (s.95) şeklinde bir girişten sonra Eski Türkçe üzerine çalışan Talat Tekin, Anna Von Gabain, J. Johanson, Alessia Bambacı, Marcel Erdal ve Brendemoen’in dudak uyumu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bu araştırmacıların verdiği bilgilere dayanarak yazar, Eski Türkçede dudak uyumunun tam olarak var olmadığını; bu dönemden önce oluşmuş olan dudak uyumunun Eski Türkçe döneminde gelişimini sürdürdüğünü belirtmiştir (s.96-97). Ardından Eski Türkiye Türkçesinde eklerde Dudak uyumu başlığıyla, bu dönemde eklerdeki dudak uyumunun izahı yapılmıştır. Dudak uyumunun Eski Türkçeden Eski Türkiye Türkçesine kadarki gelişim sürecinin genel olarak şu şekilde göstermiştir:

$X > U: -(X)m/\tilde{n} > -(U)m/\tilde{n}; -(X)p > -(U)p; IXG > IUG.$

$X > I: -Xn \text{ (vasıta hali eki)} > -In; -(X)n- \text{ (dönüşlülük eki)} > -(I)n-$ (s.98).

Brent Brendemoen’e dayanılarak yapılan bu açıklamanın ardından Faruk Kadri Timurtaş ve L. Johanson’un Eski Türkiye Türkçesindeki ekler hakkındaki tasnif çalışmaları verilmiştir. Yazarın izlenimleri neticesinde Eski Türkçedeki dudak uyumuna bağlı bazı eklerin, Eski Türkiye Türkçesinde çeşitli nedenlerden dolayı uyum dışına çıktığı belirtilmiştir.

“Osmanlı Türkçesinde Dudak Uyumu” başlığı, bölümün esas kısmını oluşturan son ana başlıktır. Birçok yerli ve yabancı araştırmacının Osmanlı Türkçesindeki ses olaylarıyla ilgili gerek Arap harfli metinler gerek de çeviriyazılı metinler üzerinde araştırmalar yaptığını ifade eden yazar, bu araştırmaların daha çok XVII ve XVIII. yüzyılları kapsadığını, XVI. Yüzyıl üzerinde ise yeterince yoğunlaşmadığını belirtmiştir (s.100). Devamında ise, XV. yüzyıl metinlerinde uyumlu ve uyumsuz şekillerin aynı metinde -hatta aynı satırda veya mısradabulunabildiğini; ancak dudak uyumuna geçiş sürecine uymayan eklerinde var olduğunu belirtip, uyumsuz kullanılan bu şekillere “tepkime fenomeni (reaction fonema)” teriminin kullanıldığı vurgulamıştır (s.100). Kendisinin çalışmasında da böyle bir çok örnek olduğunu ve bu durum için “ters uyumsuzluk” terimini kullandığını da eklemiştir. “Bu terim ile de Eski Türkiye Türkçesinde sadece düz veya yuvarlak şekli bulunan bir ekin, Osmanlı Türkçesi döneminde diğer uyumlu şeklinin ortaya çıkması ve bunun -uyumlu şekli varken- uyumsuz olarak kullanılması kastedilmektedir. Mesela Eski Türkiye Türkçesinde {+CI} ekinin yuvarlak şekli yoktur, {+CU} şekli Osmanlı Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesinde bu yuvarlak şekil, -düz şekil varken- düz tabanlardan sonra kullanıldığında ters uyumsuzluğa yol açmaktadır” (s.101). Yazar, yerli

ve yabancı araştırmacıların dudak uyumunun gelişim süreçleri hakkındaki çalışmalarından hareketle eklerdeki dudak uyumunun gelişimini dört safhada inlememiştir: "... Çalışmamızda eklerin dudak uyumuna göre durumları hakkında bilgi verilirken uyumsuzluk, düzensizlik, geçiş ve uyum terimleri kullanılacaktır. Uyumsuzluk safhası, eski Türkiye Türkçesindeki, yani ekin dudak uyumuna girmediği safhayı; düzensizlik safhası, eklerin az da olsa uyumlu örneklerinin görüldüğü safhayı; geçiş safhası, ekin uyumlu şekillerinin artmaya başladığı veya uyuma yakın olduğu safhayı; uyum safhası ise ekin dudak uyumuna bağlandığı safhayı göstermektedir. Bir eserde veya bir yüzyılın genelinde herhangi bir ek, %30 oranına kadar dudak uyumuna bağlıysa düzensizlik; %30, %80 arasında dudak uyumuna bağlıysa geçiş; %80 üzerinde dudak uyumuna bağlı ise uyum safhasında kabul edilmiştir" (s.102).

"Osmanlı Türkçesi Metinlerinde Dudak Uyumunun İpuçları" alt başlığıyla, metinlerdeki dudak uyumu incelemelerinde dikkat edilen durumlar izah edilmiştir. Daha çok ötre, esre ve üstün gibi hareketlerden faydalanan yazar, harekesiz metinlerde "vav" ve "ye" gibi işaretlerden de yararlanmıştır. Metinlerde yazarın karşısına çıkan, bir ekte farkı nitelikteki hareke ve harf kullanımında ise hareketin ölçüt alındığını belirtiyor. Harekesiz metinlerde kafiyelerin de yazara yol gösteren bir diğer ölçüt olduğu bu bölümde belirtiliyor. Ardından Eski Türkçedeki ses yapılarına göre belirlenen "I Sınıfı Ekler", "U Sınıfı Ekler" ve "X sınıfı Ekler" başlıklar altında Osmanlı Türkçesindeki ekler sıralanmıştır (s.103).

"I Sınıfı Ekler" başlığı kendi içinde iki alt başlığa ayrılmıştır: Eski Türkçeden beri düz ünlü bulunduran ekler ve Eski Türkiye Türkçesinde nls düzleşen nller. "U Sınıfı Ekler" başlığı da kendi içinde ikiye ayrılmıştır: Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlü bulunduran ekler ve Eski Türkiye Türkçesinde nls yuvarlaklaşan ekler. Ayrıca üç ana başlığın sonunda da eklerin Arap harfli metinlerdeki uyum yüzdeleri ve eklerdeki genel uyum yüzdeleri verilmiştir.

Eserin nc ve son bölümü ise nsz Benzeşmeleri. Bu bölümde Arap harfli metinlerin verileri, eviriyazı metinlerin verileri ile karşılaştırılarak nsz uyumu incelenmiştir. Ekler ilk fonemine göre "C Sınıfı Ekler", "D Sınıfı Ekler" ve "G Sınıfı Ekler" olmak üzere üç grupta verilmiştir. "C Sınıfı Ekler" başlığı altında yapılan incelemedeki asıl amacın tonsuz tabanlardan sonra // foneminin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi olduğu belirtilmiştir. Bunun için yardımcı olabilecek en iyi kaynak olan çeviriyazılı metinlerden faydalanıldığı belirtilmiştir (s.528). "D Sınıfı Ekler" bölümünde yazar şöyle demektedir: "Osmanlı Türkçesindeki Arap harfli metinlerde "D Sınıfı Ekler" daima "dal" harfi ile yazılmıştır. Bunun istisnası taradığımız metinlerde yoktur. Ekin t'li şekli, birkaç çeviriyazılı metinlerde bulunmaktadır; bu da her zaman bir kurala tbi değildir" (s.549). "G Sınıfı Ekler" bölümünde "kef", "ka" ve "gayın"

işaretlerinin ince-kalın tabanlardaki ve tonlu-tonsuz ünsüzlerden sonraki okunuşları incelenmiştir (s.564). Her üç bölümün sonunda da Değerlendirme başlığı altında incelenen eklerden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Kitabın sonuç bölümünde dil uyumu, dudak uyumu ve ünsüz benzeşlemeleri ara başlıklarıyla eserde incelenen eklerle ilgili çıkarımlar sıralanmıştır. Ardından ekler ve eklerin görevlerinin sıralandığı dizin bölümü yer almaktadır. Eser “Kaynakça” kısmıyla sona ermektedir.

Yazar bu çalışmasıyla, diğer çalışmalarıyla da olduğu gibi, bir boşluğu doldurmuş ve araştırmacıların işini kolaylaştırmıştır. Olduğa çetrefilli bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan bu eser, araştırmacıların başvuru kaynakları arasında kendisine yer bulacaktır. Biz de hem az çalışılan bir dilbilgisi konusunda hem de yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, zor bir alanda morfonoloji çalışması yapma cesaretini gösteren ve de bunun altından başarıyla kalkan eserin yazarı Yavuz Kartallıoğlu’nu tebrik ediyor, böyle bir eseri Türkoloji dünyasına kazandırdığı için teşekkürü kendisine bir borç biliyoruz.